

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.2:37.013.73(477.83+438)

Гончаренко О. А.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри педагогіки та соціально-економічних
дисциплін, Національна академія Державної
прикордонної служби України ім. Богдана
Хмельницького (Україна, Хмельницький),
olgegoncharenko@gmail.com

Філософія культури Богдана Наврочинського

Здійснено огляд ключових моментів праці польського дослідника філософії культури та теорії виховання Богдана Наврочинського (1882–1974) «Духовне життя. Нарис філософії культури» (1947). Вибір теми статті зумовлений невизначеністю предмету сучасної науки про культуру. Наврочинський був представником Львівсько-Варшавської школи (1895–1939). Характерною ознакою цієї школи була точність та ясність аналізованих понять. Аналітичний метод Наврочинського уникає багатозначного вживання поняття «культура». Це може посприяти однозначному визначенню предмету сучасної науки про культуру. Аналіз праці Наврочинського оприявнює, що предметом досліджень у царині культури є духовне життя, отже, не уся культура, а тільки її внутрішній аспект – культуральний факт, відмінний від факту культурного. Йдеться про те, з культурних фактів складається культура, зрозуміла у біологічному чи соціологічному сенсі, натомість з культуральних фактів складається культура, зрозуміла у психологічному та аксіологічному сенсі.

Ключові слова: філософія культури, філософія освіти, Львівсько-Варшавська школа, Богдан Наврочинський.

Богдан Наврочинський (1882–1974) – польський дослідник культури та теорії виховання, представник Львівсько-Варшавської школи, творцем і засновником якої був польський філософ Казимир Твардовський (1866–1938). Вступною умовою філософування Твардовського була точність та ясність аналізованих понять. Ця умова стала визначальною також для Наврочинського. Про це свідчать його власні спогади: «Якщо зараз мене запитують, якими шляхами я дійшов до ясності та точності своїх промов і праць, то я відповідано, що цього мене навчив Майстер Твардовський» [3, с. 22]. Вершиною творчого життя Наврочинського більшість його польських дослідників вважають працю «Духовне життя. Нарис філософії культури» (1947), яка є такою очевидно через те, що написана у час Другої світової війни, «перед війною [автор] написав би її по-іншому або може не написав би взагалі» [2, с. 5]. Ця праця позначає певну межу у творчості вченого: міжвоєнний час автономного розвитку у царині педагогіки та повоеєнний час змагань за власні погляди в умовах радянського панування у Польщі. З огляду на невизначеність предмету сучасної науки про культуру праця Наврочинського «Духовне життя. Нарис філософії культури» (1947) може посприяти його однозначному трактуванню. Принаймні це передбачає метод Наврочинського, суть якого полягає у тому, щоб надати розглядуванім проблемам однозначного сенсу. Тому метою статті є огляд ключових моментів даної

праці учня Твардовського та виявлення його розуміння культури у ній.

Під *духом* Наврочинський розумів живу, розважну та творчу культуру, розглядувану з боку людських цілей, а *духовним життям* для нього було життя так зрозумілої культури [2, с. 23]. Дух у розумінні вченого складається з культуральних фактів, спрямованих на обов'язкові цілі у даній культурі. Слід зазначити, що науковець розрізняв культурний та культуральний факт: з культурних фактів складається культура, зрозуміла у біологічному чи соціологічному сенсі, натомість з культуральних фактів складається культура, зрозуміла у психологічному та аксіологічному сенсі. Наприклад, «залізна діва» є культурним фактом, оскільки це знаряддя смертної кари чи катування епохи середньовіччя, тоді як прагнення людини до абсолютного добра є фактом культуральним, оскільки є спрямованим на нормативну цінність. З культуральних фактів Наврочинський вирізняв культуральні дії та витвори.

Розрізнення вченим культуральних фактів на дії та витвори сягає теорії дій та витворів Твардовського, який у праці «Про дії та витвори. Декілька зауважень на пограниччі психології, граматики та логіки» (1911) у відношенні дієслова до відповідного йому іменника виявив відношення певної дії до того, що з'являється завдяки чи внаслідок такої дії. Наприклад, коли ми думаємо, то виникають думки. Те, що з'являється завдяки чи внаслідок будь-яких дій або через ці дії, філософ назвав *витвором* таких дій. Поняття дій та витворів Твардовський звів до двох основних типів: дій і витворів *фізичних* (ходити–хода) та дій і витворів *психічних* (уявлювати–уявлення). Серед фізичних дій і витворів він виокремив особливий їх вид – *психофізичні* (мовити–мова): «Психофізичною є фізична дія, якщо її супроводжує дія психічна, яка певним чином впливає на перебіг фізичної дії і тим самим на формований фізичною дією витвір; сформований у такий спосіб витвір також називається психофізичним» [5, с. 101]. Психофізичний витвір Твардовський назвав зовнішнім *вираженням* психічного витвору. Наприклад, музична композиція є вираженням задуму композитора. Там, де психофізичний витвір є нетривалим, психічний витвір, на думку філософа, перестає виражатися тоді, коли перестає існувати психофізичний витвір. А от там, де психофізичний витвір є тривалим, знаходить своє вираження психічний витвір, який вже не існує. Наприклад, задум композитора вже зник, але залишається музична композиція, в якій він його виразив і в якій він знаходить своє вираження так довго, як довго існує ця музична композиція. Тому є потенційне існування (а зовсім не насправді реальне) психічного витвору у психофізичному. Розрізнення дій та витворів допомогло Твардовському розглянути психофізичні витвори, незалежно від психічних дій, які їх витворюють.

Культуральною дією автор *Духовного життя*, опираючись на теорію інтенціональності австрійського філософа Франца Brentano, згідно якої будь-який психічний феномен містить у собі щось у якості об'єкта [1, с. 115], визначив телегормічну дію безпосередньо чи опосередковано спрямовану на позитивну нормативну цінність та націлену на її реалізацію. *Телегормізмом* у розумінні Наврочинського є не обов'язково свідомо та рефлексійна спрямованість дії на *ціль*, що належить до *ірреальних* предметів – *інтенціональних*. Наприклад, прагнення письменника зобразити свої переживання у музичному творі є ірреальною ціллю, на яку спрямовані його дії, але як тільки цю ціль буде досягнуто, музичний твір стає реальністю. На думку вченого, якщо телегормічні дії є цілями, то значить вони також є цінностями: «Телегормічні цілі вводять нас у світ цінностей» [2, с. 74], а, отже, «уся культура спрямована на світ цінностей і у відриві від нього стає тільки своєю власною оболочкою» [2, с. 75].

Для Наврочинського не кожна цілеспрямована дія є культуральною, а тільки та телегормічна дія, яка спрямована на позитивні нормативні цінності. Йдеться про те, що погляд у світ нормативних цінностей дає правильне оцінювання, яке можливе тільки тоді, коли належно сформований орган оцінювання – *сумління*: диспозиція до правильного оцінювання у будь-якій з категорій цінностей. Нормативні цінності є незалежні від правильного оцінювання, тому що вони, словами науковця, мають *вартість*. Так діється тому, що «оцінювання не створює нормативних цінностей, а тільки їх відкриває» [2, с. 87].

Цінність, з позиції науковця, не завжди є обов'язковістю, поширеною на усіх, тобто цінність є відносною стосовно певної суспільної групи, тому що «людство ніколи не було суспільною групою» [2, с. 88], це тільки ідеал, далекий до здійснення. Іншими словами відносні цінності Наврочинський мислив пов'язаними з носієм та мовною традицією. Водночас, згідно дослідника, існують безвідносні – абсолютні – цінності, спрямованість на реалізацію яких зближує людей, тому що це загально людські цілі, які не є виключно чиею власністю: «Хто служить цим цінностям, той відчуває себе братом інших. Абсолютні цінності не розділяють людей, а єднають їх» [2, с. 97]. Тобто абсолютні цінності не є пов'язаними з носієм та мовною традицією.

Отже, згідно Наврочинського, нижньою межею культуральної дії є підсвідомо чи напівсвідомо телегормічна дія, спрямована на *відносні* нормативні цінності, а верхньою межею – свідомо телегормічна дія, спрямована на реалізацію *абсолютних* цінностей. Так людина розумна з біологічної істоти сягає у нескінченність. З такого розуміння культуральних дій випливає їхня єдність з виховними діями, адже спрямованість людини на світ цінностей як перспективу її людського буття забезпечує виховання.

Культуральним витвором учень Твардовського означив такий витвір, який є наслідком культуральної дії та має нормативну цінність. Нормативну цінність він вважав головною ознакою культурального витвору, тому називав її ще *культуральним благом*. Цінність, з погляду вченого, не є чимось зовнішнім стосовно культурального витвору, але є чимось, до чого вона доцільно пристосована. У цьому розумінні педагога

культуральні блага, подібно як і культуральні дії, є спрямовані чи зорієнтовані на світ цінностей тобто цінності є їхнім *сенсом* – переживанням, вираженим у якомусь знаці.

У культуральному витворі Наврочинський розрізняв двопланову будову, пов'язану з його тривалістю. Перший план є виконавцем функції тривання культурального витвору, а другий план – носієм його сенсу та цінностей. Наприклад, музичний твір – це не тільки музичні знаки, які композитор наніс на нотний стан, це також переживання, які він намагався за допомогою цих музичних знаків на ньому утривалити. Перший план існує так довго, як довго існує культуральний витвір, натомість другий план існує *актуально* з перервами так довго, як довго існує його сенс у думках людей, які ним користуються, тобто другий план є чимось *потенціальним*. Тому кожний культуральний витвір потребує не тільки сприйняття, але й виконання у його сенс. Це в свою чергу наражає кожний культуральний витвір на небезпечність незрозуміння.

Наврочинський не вважав незрозуміння загрозливим за умови спонуки до учіння, тому що «так власне культуральна людина реагує на те, чого не розуміє в культурі: вона хоче, щоб їй це хтось пояснив, вона хоче цього навчитися» [2, с. 112]. Проте, коли незрозуміння просувається настільки, що вже відсутній зв'язок з учінням і навіть з думкою, що культуральний витвір має певний прихований сенс, тоді це загрожує використанням культуральних благ не згідно їхніх сенсів, що є варварством, яке «як тінь ходить за кожною культурою» [2, с. 112]. Наприклад, спалення музейних фондів у печі є актом вандалізму, який знищує культуру, а не підтримує її життя.

Отже, з погляду автора *Духовного життя*, всією докола якої кристалізуються культуральні витвори, є їхній сенс. Так людина розумна з культуральної істоти прагне неповернення у світ варварства. У цьому розумінні Наврочинського культуральні витвори є наслідком виховних дій як неподільних з культуральними діями, оскільки умовою кожного культурального використання благ є розуміння, спрямоване на виконання у їхній сенс, а значить пізнання.

Культура, на думку Наврочинського, є завжди цілістю, що складається із дій та витворів, тому тільки їхню взаємодію він уважав духовним життям. Через це учень Твардовського послуговувався поняттям *духовне життя*, щоб цим підкреслити, що мертва культура – це витвір, а жива культура – дія, процес. Жива культура, згідно Наврочинського, є єдністю у множинності трьох процесів: *вникливого використання, формування та творення*.

Вникливе використання є процесом використання культуральних благ згідно призначення на основі інтуїтивного вникнення у їхній сенс за умови спорідненості структур суб'єкта та об'єкта пізнання, ґрунтованої на спрямованості на подібні цінності. Коли ж суб'єкт сліпий на цінності, докола яких організована структура, що становить предмет його пізнання, тоді вона замикається перед ним на «сім замків» і він може описати її лише ззовні, але до сенсу не дійде.

Формування є процесом зміни внутрішньої структури суб'єкта пізнання на основі єднання з культуральними благами, що веде його до інтроцепції

їхнього сенсу. *Інтроєкція* – це визнання суб'єктом пізнання чужої цінності за власну. Єднання при цьому повинно мати активний характер. Процес, який в таких випадках відбувається в людині, називається внутрішнім формуванням: «Це є найглибший з педагогічних процесів» [2, с. 145].

Творчість є телегормічним процесом, спрямованим на творення культуральних благ. Творчість дає вираз *особистості* творця. Кожна творчість потребує підготовки: вnikливого використання культуральних благ задля створення потреби у творчих думках та формування задля піднесення на той рівень духовного життя, з якого можна розпочати власну творчість. Педагогічний процес, якщо має на меті поживлення творчих сил теж повинен бути творчим процесом. Творчість протилежна *продуванню* – виродженню духовного життя внаслідок надлишку творчих процесів, спрямованих на зовнішні блага, особливо економічні, з одночасним занедбанням процесів формування та культивування внутрішніх благ.

Ґрунтуючись на ієрархії цінностей Генріха Рікєрта, який поділив цінності на індивідуально-суб'єктивні, загально-суб'єктивні та об'єктивні [4, с. 132], Богдан Наврочинський розрізнув цінності ненормативні, нормативні (відносні) та абсолютні (безвідносні). Якщо Рікєрт у своїй ієрархії підкреслив, що вартість, коли є обов'язковою, то є щораз абсолютнішою, то Наврочинський наголосив, що вищі цінності є нормами для нижчих. У підсумку ієрархії цих вчених збігаються, вказуючи, що цінності не є задані людині *згори*, а вона сама пізнає їх *здолу*, термінологічна ж відмінність вирізняє лише різні ознаки того самого сплетіння відношень. Систему цінностей Наврочинський представив наступним чином:

Рівні цінностей	Категорії цінностей			
Абсолютні	Святість, добро, істина, краса			
Нормативні (відносні)	Відносні {	святість добро істина краса	Вітальні	Споживальницькі
Ненормативні (відносні)				

Ця система цінностей польського представника ЛВШ є відображенням його бачення піраміди культури, в якій основою є матеріальна культура, на якій будується цивілізація, а на цивілізації – духовна культура. До духовної культури вчений відніс релігію, мораль, науку та мистецтво, до цивілізації – суспільне, національне та державне життя, до матеріальної культури – різні види техніки та господарства. Помітно, що поділ духовної культури у Наврочинського цілком збігається із поділом абсолютних цінностей на чотири категорії. Натомість така відповідність відсутня щодо цивілізації та матеріальної культури. Це можна пояснити тим, що вчений здійснив їхній поділ не тільки з погляду на цінності, які мають свій сенс, але також з погляду на різноманітність носіїв цих цінностей.

Кожний вищий «поверх» культури, згідно Наврочинського, має по відношенню до нижчого «поверху»

свою автономію, яка впливає зі спрямованості на свій рівень цінностей. Коли вищий «поверх» культури дає свої норми нижчому «поверху», поважаючи при цьому його автономію, тоді це веде до піднесення рівня культури. Натомість коли нижчий «поверх» нав'язує свої норми вищому «поверху» без поваги його автономії, це призводить до пониження рівня культури. Водночас інтеграція культури залежить від спрямованості на світ цінностей. Це сприяє реалізації ієрархії цінностей у культурі, яка проте може спричинити й конфлікти – дезінтеграцію.

Систему культури, що відповідає системі цінностей, Наврочинський представив у наступній таблиці:

«Поверхи» культури	Царини культури
Духовна культура	Релігія, мораль, наука, мистецтво
Цивілізація	Суспільне, національне та державне життя
Матеріальна культура	Техніка та господарство

Порівняння двох таблиць виявляє, що розуміння культури потребує аксіології, тому що без неї ми отримуємо спотворене уявлення, наприклад, наче духовна культура – це наука і/чи мистецтво або релігія і/чи мораль та наче національне життя – це найвища цінність цивілізованого народу. Порівняння цих таблиць також пояснює, що єдність духовного життя виникає, по-перше, на основі ієрархічної побудови, а, по-друге, на підставі історично виробленого сенсу усієї культури.

Таким чином, предметом досліджень у царині культури Наврочинський визначив духовне життя, а отже, не усю культуру, а тільки її внутрішній аспект, який він назвав культуральним фактом, підкреслюючи тим самим його відмінність від факту культурного. Духовне життя у розумінні вченого розвивається між двома полюсами: тим, що *існує*, та тим, що не існує, але *повинно* існувати – світ нормативних цінностей. Аналіз культуральних дій та витворів розширює горизонти духовного життя. Якщо у психології Брентано все, що реально існує, було фізичним або психічним, то у теорії дій та витворів Твардовського, все, що реально існує, стало фізичним, психічним або психофізичним. Відповідно духовне життя Наврочинський помислив синтезом двох світів – реального та ірреального. Це означає, що для пізнання духовного життя не досить сприйняття реального, потрібне також сприйняття ірреального, яке існує в окремому світі – за межами світів реального та ірреального буття. Очевидно, що світ духовних фактів сягає своїм корінням у реальне буття, проте водночас воно має свою своєрідність й керується власними законами. Людина, яка це усвідомить, розширить можливості альтернативи фізичного та психічного буття. З того, що якийсь факт, який існує реально та не є фізичним, для неї впливатиме не тільки те, що він повинен бути чи психічним, чи психофізичним, але також те, що будучи психічним чи психофізичним, він може бути окрім цього духовним. Дух Наврочинський тісно пов'язав з вихованням людини через культуральні дії та витвори. Про це свідчить його розуміння культурального життя як неперервного зусилля, спрямованого на реалізацію найвищих цінностей у людських справах, а виховання як

реалізації культури в людині. Це означає, що виховання як витвір є нічим іншим, як культурою людини, а виховання як дія – введенням людини у світ абсолютних цінностей. Життя людини на межі світів реального та ірреального буття спрямовує її до творення довкола себе і у самій собі світу духовного життя – *quasi*–світу. Цей світ залежить від реальної природи людини, проте він радикально змінює її існування. Лише у цьому світі вона може стати особистістю.

Список використаних джерел

1. Brentano F. *Psychologie vom empirischen Standpunkte* / Franz Brentano. – Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1874. – Bd I. – 373 s.
2. Nawroczyński B. *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury* / Bogdan Nawroczyński. – Kraków–Warszawa: Księgarnia wydawnicza F. Pieczętkowski i SKA, 1947. – 295 s.
3. Mońka–Stanikowa A. *Wstęp* / B. Nawroczyński // *Dziela wybrane* [wyb. A. Mońka–Stanikowa] / Anna Mońka–Stanikowa. – Warszawa, 1987. – T.I. – S.11–125.
4. Rickert H. *Allgemeine Grundlegung der Philosophie* / Heinrich Rickert. – Tübingen: J. C. B. Mohr, 1921. – 419 s.
5. Twardowski K. *O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki* / Kazimierz Twardowski // *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. – Lwów: Książnica–Atlas T.N.S.W., 1927. – S.96–128.

Honcharenko O. A., Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Social and Economic Disciplines Department of the National Academy of State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (Ukraine, Khmelnytsky), olgegoncharenko@gmail.com

Philosophy of culture by Bohdan Nawrochynsky

The key points of the book «Spiritual Life. Essay on Philosophy of Culture» (1947) by Polish philosophy of culture and theory of education researcher, Bohdan Nawrochynsky (1882–1974) have been disclosed in the paper. The topic of the paper is determined by the uncertainty about the subject of modern science of culture. Bohdan Nawrochynsky was the representative of Lviv–Warsaw School (1895–1939). The main feature of this school was accuracy and clarity of analyzed concepts. The analytical method of Bohdan Nawrochynsky avoids polysemic usage of the concept «culture». It can promote monosemantic definition of the subject of modern science of culture. The analysis of Nawrochynsky's book reveals that the subject of culture is the spiritual life, not the whole culture, but its interior aspect – the cultured fact, that differs from the cultural fact. It is about that the culture, understood in the biological or sociological sense, consists of the cultural facts; meanwhile the culture, understood in the psychological and axiological sense, consists of the cultured facts.

Keywords: philosophy of culture, philosophy of education, Lviv–Warsaw School, Bohdan Nawrochynsky.

* * *

УДК 141.319.8:17.025.2

Гривінський Р. Р.,
аспірант кафедри філософії та релігієзнавства,
Національний університет «Києво–Могилянська
академія» (Україна, Київ), biocord1@gmail.com

ІДЕАЛ АВТЕНТИЧНОСТІ І ПОЛІТИКА ВИЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА

Вимога визнання розглядається як один з ключових соціально–політичних наслідків постановня модерного морального ідеалу автентичності. Увагу зосереджено на витоках позиції Ч. Тейлора, зокрема на розробці теми визнання у філософії Ж.–Ж. Руссо та Г. Гегеля. Розглянуто Тейлорові застереження щодо можливості збереження і захисту автентичної ідентичності засобами універсальної системи прав.

У статті також висвітлено ключові реакції на Тейлорову концепцію визнання. Проаналізовано розширення аргументації й критичні зауваження, здійснені К. Анпіа, щодо взаємного зв'язку й обмежень визнання на рівні особистісної й колективної ідентичностей. Відтворено основні

пункти критики Ю. Габермасом Тейлорового проекту переосмислення лібералізму, зокрема розкрито ключові тези реабілітації Ю. Габермасом процедуралістської концепції прав як інструменту захисту культурних та соціальних відмінностей.

Ключові слова: автентичність, визнання, права, людський потенціал, автономія, ідентичність.

Дослідження складових й джерел ідентичності модерної людини є одним ключових сюжетів філософії сучасного канадського мислителя Чарльза Тейлора. Як один з головних чинників її формування постає моральний ідеал автентичності та утворена ним культура.

Ідеал автентичності втілюється в прагненні контакту із самим собою, в принципі самобутності, яку людина повинна розкрити і виразити, в ідеї самоздійснення як реалізації власного потенціалу. Культуру автентичності, яка охоплює широкі верстви суспільства у другій половині ХХ ст., мислитель пов'язує з реабілітацією тіла та чуттєвості, поширенням «споживацької культури», сексуальною революцією, «експресивізмом» сучасної людини, секуляризацією. Водночас для модерної епохи, згідно з Ч. Тейлором, властива криза ідентичності, спричинена, зокрема, відсутністю осмислення культурою автентичності власних моральних джерел (невід-рефлексованістю автентичності власне як морального ідеалу), релятивізмом, ігноруванням історичного та соціального горизонтів людського буття тощо.

На думку Ч. Тейлора, однією з ключових ідей морального горизонту Епохи Автентичності є вимога визнання (*recognition*) автентичної ідентичності особистості. Концепції визнання, а також її соціально–політичним наслідком мислитель присвятив своє знамените есе «Політика визнання». Потребу у визнанні мислитель виводить з принципово діалогічної природи ідентичності. У цьому контексті він протиставляє власну позицію «переважно монологічному» спрямуванню сучасної філософії. Апелюючи до спадщини Дж. Міда, мислитель констатує важливість впливу на формування ідентичності «значущих інших». Як пояснює Ч. Тейлор, і раніше, в домодерну епоху ідентичність залежала від визнання, але тоді вона мала передусім соціальне походження, а визнання базувалося на соціальних категоріях, які сприймалися як належне. Відмінність нинішньої ситуації пов'язана з постановням індивідуалізованої (*individualized*) ідентичності, тобто ідентичності, яка є специфічно моєю, внутрішньо утвореною, і яку я відкриваю в собі. Така ідентичність не користується визнанням а рїгїої – натомість визнання набуває проблематичного характеру, відтепер його необхідно здобувати, адже визнання є однією з передумов формування ідентичності, але вдається це аж ніяк не завжди [9, с. 28, 31–35, 64]. Сьогодні проблема визнання актуалізується в дискусіях щодо мультикультуралізму, фемінізму, расових відносин тощо.

П. Рїкер, який у своїй роботі «Шлях визнання» здійснює одну з перших спроб розробити повноцінну філософську теорію визнання, виділяє три «філософських центри», які апелюють до цієї проблематики. Йдеться про кантівський «центр значень», утворений довкола поняття рекогніції (нім. *Rekognition* – «впізнання»), яке філософ вживає у першому виданні «Критики чистого розуму», а також про «впізнання спогадів» у філософії Анрі Бергсона. Третій «центр» постає у гегелівській